

Zvláštní příloha "Kanadských Listů" v dubnu 1974.

Tadeusz Walkowski-
Martin Skála:

K A T Y N .

Motto: "Spartané je požádali, aby určili ze svého středu ty, kdo se nejvíc osvědčili ve válce. Říkali, že jim chtějí dát občanská práva. Ve skutečnosti to byla pouhá ležka. Soudili, že ti, kdo první s hrdostí požádají o svobodu, budou také první, kteří by se mohli vzbouřit. Asi dva tisíce jich bylo takto vybráno; krátce nato přičiněním Spartanů zmizeli a nikdo se nikdy nedověděl, jakým způsobem zahynuli."

Thukydides: Peloponéská válka, IV., 80.

1. V úterý 30. dubna 1940 vyhlížel profesor Stanislaw Swianiewicz malým okénkem z kupé vězeňského vagonu. Vagon stál na vedlejší koleji ve stanici Gnězdovo, necelých dvacet kilometrů na západ od Smolenska. Ještě před chvílí bylo ve vězeňském oddílu namačkáno čtrnáct lidí. Večer před tím vyjeli s transportem zajatých polských důstojníků z internačního tábora Kozelsk. Pět nebo šest vězeňských vozů, "stolypinek", používaných v Rusku pro tyto účely od dob báťušky cara, vezlo asi 300 lidí pod silnou stráží vojsk ministerstva vnitra /NKVD/.

Když se vlak zastavil, bylo slyšet zvuk silného motoru a množství lidí okolo. Někdo ve vedleším oddíle volal, že se vystupuje. Po chvíli přišel do vagonu plukovník NKVD; poručil profesorovi Swianiewiczovi, aby si sebral věci a šel s ním. Vystoupili. Venku svítilo slunce a na zemi zbyly už jen malé ostrůvky sněhu. Celé nástupiště mezi kolejemi a nádražní budovou bylo prázdné. Plukovník odvedl svého vězně do jiného, prázdného vozu a poručil zavřít ho v jednom z oddílů. Za chvíli se venku znovu ozval zvuk motoru, a tehdy si profesor všiml malého okénka u stropu, kterým se dalo vyhlédnout ven. Předstíral, že si zdřímne na polici pro zavazadla, a když se strážný v chodbičce otočil, podíval se okénkem ven.

Na prostranství mezi kolejemi a nedalekou cestou stál obyčejný menší autobus se zabílenými okny. Kolem něho strážní NKVD s nasazenými bodáky. Vězňové přestupovali z vagonů přímo do zadních dveří autobusu. Když jich tam bylo asi třicet, autobus odjel; po chvílce zmizel za stromy a vrátil se asi za půl-třicet hodin, aby nabral další skupinu. Plukovník NKVD, který profesora převáděl do jiného vagonu, stál teď venku s rukama v kapsách vojenského kabátu a zjevně řídil celou akci.

O jakou akci vlastně šlo? Zajatce odváželi ve skupinách po třiceti někam nedaleko, zřejmě jen pár kilometrů od nádraží. Byl krásný jarní den a profesor uvažoval, proč nikdo nedal rozkaz ujít těch pár kilometrů pěšky. Vždyť tak se to obvykle dělávalo při přesunu do jiného tábora. Také přítomnost vysokého důstojníka NKVD byla nezvyklá, ale to by se dalo pochopit, kdyby šlo o předání zajatců Němcům, jak se o tom v té době hodně hovořilo. Vždyť německo-sovětský pakt o neútočení byl tehdy, v roce 1940, ještě v platnosti. Nevysvětlitelné zůstávalo množství po zuby ozbrojených strážných.

Ještě chvíli vyhlížel profesor, nikým nepozorován, malým okénkem. Pak si ho jeden ze strážných, kapitán NKVD, naložil do vězeňského auta a odvezl do věznice ve Smolensku. Později ho obžalovali ze špionáže a sovětský soud ho odsoudil k osmi letům nucených prací. Mezitím se však změnila mezinárodní situace, Sovětský svaz byl náhle ve válce s Německem a po zdoluhavých jednáních se začaly formovat polské vojenské jednotky na sovětském území. A tak na jaře roku 1942 profesora Swianiewicze spolu s mnohými jinými propustili a překvapený generál Wolikowski, velitel polské vojenské misse, zaznamenal do svého protokolu, co profesor viděl v dubnu 1940 na stanici Gnězdovo.

Ukázalo se totiž, že jde o jediného polského důstojníka, který dojel vězeňským vlakem až do Gnězdova - a zůstal naživu. Tisíce ostatních musely, obklopení bajonety, postupně nasednout do autobusu se zabílenými okny.

2. Sovětská invaze do Polska začala 17. září 1939; dvacet pět polských divizí vzdorovalo ještě tehdy hitlerovcům a Poláci nepovažovali svou věc za ztracenou, poněvadž předpokládali, že Anglie a Francie brzy zaútočí proti Německu na západní frontě. Oba státy byly ve válečném stavu s Německem už od prvních zářijových dnů. Mezi Sovětským svazem a Hitlerovou Říší existovala smlouva o neútočení, tehdy necelý měsíc stará.

Rusové odůvodnili svůj vpád do Polska tvrzením, že "polský stát a jeho vláda se fakticky rozpadly" a že Sověty musí vzít obyvatelstvo "pod svou ochranu". Bohužel, nešlo o pouhé formální stanovisko. Sovětské úřady postupně přijaly teorii "neexistence polského státu" se všemi důsledky: mezi jiným se polská armáda v sovětské terminologii změnila na "ozbrojené hordy" a ze zajatců se pak rázem stali "bandité".

Nezáleželo na tom, zda se ta která polská jednotka postavila Rudé armádě na odpor, anebo naopak, podle původních instrukcí mylně informovaných varšavských úřadů, přivítala Rusy jako spojence. Všichni polští vojáci byli odzbro-

jeni a odvezení do Sovětského svazu. Nejedna z nich vypsala své zážitky z těchto dnů; jsou jich celé knihy a člověk, který je čte, vždy znovu s překvapením shledává, že dobyvatelé a vězňatelé v tomto případě nebyli muži SS, nýbrž příslušníci sovětských socialistických vojsk.

Podle soudobých sovětských pramenů /články v listech Pravda, Izvestija a Krasnaja Zvezda/ bylo zajato přes 200 tisíc Poláků; dnes je známo, že ne všichni byli vojáci nebo aspoň mobilisovaní záložníci. Rusové odváželi také policisty, pohraničníky a hodně civilistů: učitele, obecní funkcionáře, soudce, kněze.

Mezi zajatci byla i řada invalidů, neschopných řadové služby, a s rodilými Poláky se "svezli" i příslušníci národnostních menšin: Ukrajinci, Bělorusové, Litevci a další.

V Rusku, na Ukrajině a v zabraném polském území vyrostly desítky, ne-li stovky, zajateckých táborů. Některé z nich měly charakter přechodných, sběrných táborů a byly brzy zase zrušeny. Řada jich však fungovala až do vypuknutí německo-sovětské války v červnu 1941. Zajetí důstojníci byli koncem října a v listopadu 1939 soustředěni do dvou takových táborů /Kozelsk a Starobělsk/ a jeden tábor /Ostaškov/ byl vyhrazen pro policisty, pohraničníky a pro všechny osoby, které se podílely na zpravodajské činnosti. Až do května 1940 měly tyto tři tábory zvláštní postavení. Osazenstvo bylo zřejmě určitým způsobem vybráno; četní zajatci, kteří nebyli důstojníky a netěšili se zvláštnímu zájmu sovětských úřadů, byli postupně přemístěni jinde.

Zeměpisně byly tábory dost daleko od sebe. Kozelsk a Ostaškov jsou v Ruské republice; první ve smolenské, druhý v kalininské /tverské/ oblasti. Starobělsk je na Ukrajině, ve vorošílovgradské oblasti. Řada podobností v zacházení se zajatci a ve způsobu, kterým je z táborů během dubna a května 1940 odváželi, ukazuje však na to, že tyto tábory řídilo jediné společné centrum. Zdá se, že tímto centrem nebyla Hlavní správa táborů /Glavnoje upravlenije lagerěj, GULAG/ při ministerstvu vnitra, nýbrž nějaké jiné, snad k tomu účelu zvlášť vytvořené, oddělení tohoto ministerstva.

Shodné a často velmi podrobné výpovědi desítek svědků potvrzují, že zároveň se zřízením těchto speciálních táborů se podstatně změnilo chování sovětských dozorců vůči zajatcům. Důstojníci vyšších hodností získali poněkud lepší ubytování a některé jiné úlevy. Začaly podrobné výslechy, zaměřené na osobní údaje spíše než na skutečnosti vojenského významu. Není pochyby, že tyto výslechy a s nimi spojené "kádrování" byly ze sovětského hlediska nejdůležitější činností v táborech; fyzická práce zajatců byla v tomto období věcí naprosto druhořadou.

V prosinci 1939 bylo osazenstvu táborů povoleno psát a dostávat dopisy. Sovětské úřady zřejmě velmi zajímalo - i to bylo součástí "kádrování" - s kým se zajatí důstojníci znají: proto se výslovně smělo psát i do ciziny. Dopisy skutečně docházely, a tak mnoho polských rodin ví zcela přesně, že jejich syn, manžel nebo táta byl v prvních měsících roku 1940 v některém z těchto zvláštních táborů. Vzájemným srovnáním většího množství údajů se nakonec podařilo zčásti rekonstruovat jmenné seznamy zajatců a zjistit jejich počet v každém táboře.

V prvním dubnovém týdnu roku 1940 začaly odjíždět transporty. Nikdo nevěděl, kam jedou. Bylo mnoho dohadů, mluvilo se o návratu do Polska. Zdá se, že sami dozorcí z NKVD dávali "do oběhu" různé optimistické pověsti. V některém transportu bylo okolo padesáti lidí, v jiných víc než tři sta. Kdo pojedou, nikdy se napřed nevědělo. Postupem času osazenstvo táborů zjistilo, že složení každého transportu určuje nadřízené oddělení NKVD, a to na poslední chvíli: vedení táborů dostávalo příslušné pokyny z Moskvy telefonicky. Meziměstský hovor, při němž bylo nutno diktovat a zapisovat desítky jmen, ruským úředníkům často špatně srozumitelných, trval samozřejmě dost dlouho a diktovaná jména bylo možno leckdy odposlouchat pod okny kanceláře.

Transporty odjížděly v poměrně pravidelných několikadenních intervalech až do konce dubna a několik posledních odjelo mezi 10. a 16. květnem. Z Ostaškova odvezli celkem asi 6500 zajatců, z Kozelska 4500 a ze Starobělska 3900 lidí. Z nich ze všech asi 450 osob, t.j. 3%, zůstalo naživu. Těchto 450 zřejmě sovětské orgány považovaly za schopné převýchovy a indoktrinace. V několika různých skupinách, koncem dubna a v květnu, je převezli do tábora v Pavliščevě Boru a později do Grjazovce. Všechny ostatní transporty ze Starobělska a z Ostaškova zmizely prakticky beze stopy. Zajatci z Kozelska, krom dvou skupin /celkem 250 osob/ přemístěných do Pavliščeva Boru, vystupovali z vlaku ve stanici Gnězdovo. Tam na ně čekal autobus se zabílenými okny.

3. Hitlerovým vpádem do Sovětského svazu 22.června 1941 začala nová, pro historiky jistě zajímavá, kapitola v polsko-sovětských vztazích. Vojenskou situace v prvních měsících německého útoku nevypadala pro Rusy nijak růžově; museli přijmout hospodářskou a technickou pomoc Západu a hleděli proto také snesitelným způsobem upravit své vztahy k Polákům. S odstupem času je zřejmé, jak velice se museli sovětské politikové přemáhat, když opouštěli svou koncepci "neexistence Polska" z roku 1939. Změnu v mezinárodně-politickém postoji nedovedli

vlastně nikdy do důsledků, a čím více úspěchů měla Rudá armáda v boji proti Němcům, tím méně si lámali v Kremlu hlavu s polskými požadavky.

Od prvních rozhovorů sovětského velvyslance Majského s polskými představiteli v Londýně až po přerušení diplomatických styků mezi polskou vládou v exilu a Sovětským svazem 26. dubna 1943 můžeme sledovat stále vzrůstající řadu potíží a překážek.

V červenci 1941 byla uzavřena polsko-sovětská dohoda a 12. srpna vyšel výnos Presidia Nejvyššího sovětu o "amnestii" pro polské občany, "zadržované na území SSSR buď jako váleční zajatci nebo z jiných přiměřených důvodů". Podle vojenské dohody ze 14. srpna začal ihned nábor dobrovolníků pro polské ozbrojené síly v Sovětském svazu. Rusové oznámili, že v tábore v Grjazovci se nachází 1000 polských důstojníků a zároveň označili několik dalších táborů, kde bude možno začít s nábojem mužstva. Polská komise v Grjazovci zjistila, že 350 tamějších zajatých důstojníků přišlo z rozpuštěných táborů v Kozelsku a Starobělsku, případně v Ostaškově. Tito zajatci shodně vypovídali, že jejich skupina tvoří jen malý zlomek osazenstva tří velkých táborů. Trvalo ovšem nějakou dobu, než se celá situace vyjasnila. Po odvezení zajatců z Kozelska a Starobělska tábory na těchto místech nezůstaly totiž dlouho prázdné: dostaly nové obyvatelé, zčásti dokonce také polské důstojníky, původně / v roce 1939 / internované v Litvě a v Lotyšsku. A tak se do vznikajících polských jednotek v SSSR hlásila řada důstojníků, kteří udávali, že prošli táborem v Kozelsku nebo ve Starobělsku. A trvalo nějaký čas, nežli záznamy ukázaly, že ani jeden z nich nebyl v těchto táborech mezi lednem a květnem 1940.

Mezitím si v polském štábu marně lámali hlavu, proč se dosud nehlásí generálové a řada štábních důstojníků, např. z jednotky zajaté v roce 1939 s generálem Andersem. Nebylo sporu, že tito lidé padli do sovětského zajetí. Od některých došly dokonce zprávy do Polska ještě na jaře 1940. Teď však sovětské úřady tvrdily, že nemají informace o každém jednotlivci, a snažily se naznačit, že řada důstojníků se dostala zpět do Polska. Jenže polské podzemní hnutí oznámilo brzy, že pohřešovaní se neukrývají v Polsku ani nejsou v nacistických táborech či vězeních.

Začaly kolovat pověsti, že tito zajatci jsou v pracovních táborech někde na severu nebo na Dálném východě. Spleť dohadů a neúplných zpráv bylo možno jen stěží rozluštit. Po území Sovětského svazu se pohybovaly stovky tisíc Poláků, zadržovaných v různých obdobích na rozličných místech a pod nejrozmanitějšími, často zcela nesmyslnými, záminkami.

Podle výnosu o amnestii měli být všichni okamžitě propuštěni. Sovětská vláda předstírající technické potíže i tam, kde nebyly, zdržovala provedení amnestie. V říjnu 1941 náměstek ministra zahraničí Vyšinskij oficiálně uvedl, že 345 tisíc lidí bylo propuštěno a 42 tisíce jsou dosud zajištěny. Skutečné číslo bylo nepochybně vyšší, ale přiznání, že slib amnestie nebyl dodržen ve 42 tisících případech, je v každém směru hodné pozoru.

Během diplomatických soubojů za osvobození statisíců zavlčených a vězněných polských občanů nabývala otázka pohřešovaných důstojníků ze tří "zvláštních" táborů stále větší váhy. Tvořící se polská armáda je naléhavě potřebovala jako odborníky. Navíc mnohé z nich polští vrchní velitelé osobně znali a některé - nezapomeňme, že mezi zajatci byli i civilisté - chtěla polská vláda povolát do Londýna.

Koncem roku 1941 soudili v polském hlavním stanu, že všichni pohřešovaní byli odvezeni někde na Sibiř. Zdá se, že nikoho nenapadlo, že Rusové zajatce mohli prostě postřílet. Vždyť šlo o 14 tisíc lidí! Interní memorandum, připravené v prosinci pro generála Sikorského, říká: "Naprostá izolace těchto důstojníků - v počtu více než 8 tisíc - a několika tisíc vojáků nižších hodností, navesťovala by přání, zničit je podle předem připraveného plánu odvezením do míst, odkud není návratu." A dále: "Přes četné žádosti vyslanectví nedostalo seznamy válečných zajatců, a to navzdory sovětským tvrzením, že seznamy mají. Naopak, oni sami chtějí seznamy od nás, aby zjistili, co a jak moc o zajatcích víme."

Polští zástupci hovořili o věci postupně s Vyšinským, s Molotovem i se Stalinem. Konkrétní odpověď nedostali a Rusové stále určitěji tvrdili, ústně i písemně, že "všichni Poláci byli propuštěni".

V rozhovoru na rozloučenou v létě 1942 řekl Vyšinskij vyslanci Kotovi: "Pokud se týče Poláků v táborech nucených prací, podíval jsem se na to a přesvědčil se, že tam žádní nejsou. Neříkám to jako formalitu. Na Dalekém ani na Blízkém severu nejsou žádní polští důstojníci. Snad jsou mimo hranice SSSR; možná, že někteří zemřeli."

Nikdo z Poláků neměl možnost promluvit o věci přímo s Berijou, tehdy ministrem vnitra, ani s jeho náměstky, Měrkulovem a Jodotovem. Když se generál Anders snažil získat nějaké informace od úředníků NKVD, Sověti protestovali. Je to prý proti diplomatickým zvyklostem: cizinec smí jednat jedině s ministerstvem zahraničí. Ale plukovníku Berlingovi a malé skupině dalších pro-sovětsky zaměřených důstojníků dostalo se už koncem roku 1940 té "cti", že mohli hovořit s Berijou a s Měrkulovem. Rusové tehdy uvažovali o zřízení polských jednotek v rámci Rudé armády. A plukovník Berling se zmínil o důstojnících z Kozelska

jako o vhodných kádrech pro tyto jednotky. Ihned bylo vidět, že oba sovětští pohlavíři to slyší velmi neradi. Beriža prý doslova řekl: "My s nimi sdělali bolšuju ošibku". /Udělali jsme s nimi velkou chybu./

4. Lesnatým údolím Dněpru na západ od Smolenska vede silnice směrem k městečku Katyn. Kousek za nádražím Gnězdovo přejíždí železniční trať Smolensk-Vitebsk a pak vede skoro rovně lesem mezi několika pahorky, kterým se říká Kozí hory. Uprostřed lesa odbočuje vozová cesta k "zámečku" nad řekou. To je "Dom Otdycha NKVD", rekreační středisko ministerstva vnitra. Bývaly doby, kdy okolní vesničané bez obav chodili po lese a sbírali houby. Ale od roku 1931 se do Kozích hor nesmělo. Strážce hlídaly cestu a povídalo se, že GPU si tam vyřizovalo účty s třídními nepřáteli.

V roce 1941 sovětské policisty v "zámečku" vystřídala německá okupační armáda. Za bojovými jednotkami postupně přicházely další, mimo jiné i pracovní oddíly, do kterých často nakomandovali civilní obyvatelstvo z okupovaných území. Do vesnic v údolí Dněpru se tak dostalo několik Poláků, a poněvadž rozuměli rusky, dozvěděli se brzy o záhadných transportech vězňů, které mizely v katynském lese. Prý tam likvidovali i polské důstojníky. Jeden starý děda zavedl na jaře 1942 dělníky až k místu, kde údajně byli důstojníci pohřbeni. Němcům prozatím nikdo nic neřekl.

Ale v lednu 1943 se objevil v novinách, které vydávali Němci ve Smolensku, článek o polských zajatcích v Sovětském svazu. A na to kdosi, snad tlumočník německého velitelství Semjaněnko, upozornil německou polní tajnou policii na hroby v lese u Kozích hor.

Poručík Voss od Geheime Feldpolizei zahájil vyšetřování. Vyslechl několik vesničanů a dal vyzdvihnout pár desítek těl z prvního objeveného hromadného hrobu. Brzy se však záležitosti zmocnil německý důstojník, který na velitelství ve Smolensku měl na starosti propagandu. V míru povoláním novinář, poručík Sloventzik usoudil, že se mu naskytla jedinečná příležitost na cestě k povýšení a bezpečné kariéře v nejistých válečných dobách. A začal "případ Katyn" zpracovávat. Kde skutečnosti mluvily jasnou řečí Sloventzik přidal tolik chvástavých frází, že věc brzy vypadala jako jeden z mnoha Goebbelsových propagačních výmyslů. Aniž čekal na výsledky exhumací, prohlásil, že v lese je pohřbeno 10 až 12 tisíc "obětí bolševického teroru". Když se zjistilo, že počet ani přibližně nesouhlasí, Němci raději přerušili práce, než by přiznali, že jejich propaganda lhala.

Přitom lhát nebylo vůbec vůbec třeba. V osmi hromadných hrobech na Kozích horách leželo přes 4200 /čtyři tisíce dvě stě/ obětí bolševického teroru, bez uvozovek. Zastřeleni ranou do týla. Naházení do jam v uniformách a často se všemi doklady, takže většinu se záhy podařilo identifikovat. Krom toho četné drobnosti, jako tabatěrky s vyrytým nápisem "Kozielsk 1940" dost jasně ukazovaly, odkud nešťastníci přišli. Major Adam Soliski si vedl v Kozelsku deník, a ten také našli v katynské jámě. O pravosti dokumentu nemůže být pochyb, poněvadž obsahuje detaily z denního života zajatců, které mimo tábor nikdo neznal.

V deníku se popisuje odjezd z Kozelska. 7. dubna 1940, cesta vlakem do Smolenska a nakonec /datováno 9.4.40/: "Odjezd vězeňským autobusem - strašné. Zavezli nás někde do lesa, něco jako venkovské stavení. Zde zvláštní prohlídka. Vzali mi hodinky, ukazovaly 6.30 ráno. Ptali se na snubní prstýnek. Vzali si ruble, opasek a kapesní nůž."

Jiný deník popisuje cestu vlakem a končí zápisem na nádraží Gnězdovo. Polské a ruské noviny z dubna 1940, bezcenné polské bankovky, ukryté snubní prsteny a křížky, medaile a vysoká polská vyznamenání /jako kříž "Virtuti militari"/ dokreslují obraz hrůzy. Jednotným způsobem prostřelené lebky a spoutané ruce některých obětí svědčí o dobře vycvičených popravčích četách. Způsob likvidace byl týž, jako u obětí stalinského teroru v třicátých letech.

Množství důkazů proti Sovětům narůstalo úměrně s hromadami mrtvých těl; vyšetřující komise konstatovala bodné rány, způsobené čtyřhrannými bajonet, kterých používají pouze sovětská vojska. Po delším hledání se náhle objevil další hromadný hrob; tentokrát oběti nejsou v zimních uniformách, nalezené noviny píší o vojenské přehlídce v Moskvě 1. května 1940. Z výpovědí několika málo zajatců, kteří přežili likvidaci tábora Kozelsk, je ovšem známo, že okolo 1. května nastala asi čtrnáctidenní přestávka v transportech. Poslední zajatci odjížděli z Kozelska za slunného, téměř letního počasí.

Němci tedy neměli proč lhát. Jenže se psal rok 1943 a propaganda pracovala na plné obrátky. Když v září vyšla závěrečná úřední zpráva, "Amtliches Material zum Massenmord von Katyn", přimíchal už Goebbels k faktům svou omáčku. Ale i kdyby stavitelé sekýráren a plynových komor vyjíměčně říkali a psali tu nejčistší pravdu, mohl jim svět v té době uvěřit?

5. Začátkem dubna 1943 pozvali Němci do Katynu vybranou delegaci polských občanů, aby jim ukázali exhumaci práce, nalezené předměty a doklady. Bylo zřejmé, že se chystají věc propagačně využít. Polské podzemní hnutí proto informovalo 13. dubna Londýn; týž den Němci celou záležitost zveřejnili v rozhlase a na tiskové konferenci se zahraničními novináři, akreditovanými v Berlíně. ...5

Kreml plně dva dny mlčel. Pak, 15. dubna, přišla sovětská tisková kancelář s poněkud nesourodou zprávou, v níž na jedné straně dává vinu na masových vraždách hitlerovcům, na druhé straně však mluví o archeologických vykopávkách v okolí Gnězdova /zřejmě pro případ, že by se našly tělesné pozůstatky obětí GPU z třicátých let/. Sovětské úřady, které v roce 1941 nemohly velitelům polské armády podat žádné informace o pohřešovaných důstojnících, z ničeho nic prohlašují, že v létě 1941 pracovali polští zajatci "na stavbách západně od Smolenska" a naznačují, že při rychlém postupu Němců se nepodařilo všechny evakuovat.

Pro západní spojence byla celá záležitost vrcholně nepříjemná. Nebylo pochyb, že německá propaganda se snaží vrazit klín mezi Sovětský svaz a Západ. Nakonec si v Londýně a ve Washingtonu řekli, že nejrozumnější bude, přijmout prozatím sovětské stanovisko. A při tom zůstalo. /Nejsmutnější ovšem je, že ani později, když už mnohem víc informací z nejrůznějších stran proniklo na Západ, nepovažovaly vládní kruhy v obou západních zemích za nutné, zveřejnit všechna dostupná fakta. Teprve v padesátých letech, zásluhou členů amerického Kongresu, vyšla tiskem podrobná a velmi objektivní dokumentace. Zvláštní výbor Kongresu tehdy vyslechl řadu svědků a poprvé soustředil ve svých publikacích informace, do té doby značně rozptýlené. Je však možné, že v archívech západních vlád leží další dokumenty, jejichž zveřejnění se dosud odkládá./

/Původní název publikace amerického Kongresu zní: "Hearings before the Select Committee to conduct an investigation of the facts, evidence, and circumstances of the Katyn forest massacre" Eighty-second Congress, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1952./

Sami Poláci, ačkoliv nechtěli působit západním spojencům potíže, nemohli se prostě smířit s rozpačitým sovětským prohlášením, jež spojovalo masakr polských důstojníků s archeologickými vykopávkami. Navíc zprávy z okupovaného Polska dávaly tušit, že vinníci jsou skutečně na sovětské straně. Polská vláda v exilu se nakonec rozhodla požádat o nestranné vyšetření věci Mezinárodní Červený Kříž. Němci, kteří v tomto případě vyjímečně neměli co tajit, ochotně souhlasili. Rusové pobouřeně odmítli a 26. dubna přerušili diplomatické styky s polskou exilovou vládou v Londýně.

Ženevské ústředí Červeného Kříže nakonec své zástupce do Katynu neposlalo, z ohledu na sovětské stanovisko. Němci se museli spokojit s delegací Polského Červeného Kříže, kterou mohli k návštěvě Katynu přinutit. Zpráva této delegace se však nedala moc propagačně využít. Proto Němci pozvali do Katynu v posledních dubnových dnech mezinárodní lékařskou komisi, kterou ovšem tvořili výhradně soudní lékaři a pathologové ze zemí buď okupovaných Německem nebo válčících na straně Třetí říše. Vyjímkou byl profesor dr. Naville ze Ženevy.

/Katyn navštívila v té době také skupina zajatých britských důstojníků./

Mezinárodní lékařská komise si dala za úkol zjistit totožnost obětí, bezprostřední příčinu smrti a dobu úmrtí. Závěrečná zpráva na tyto tři otázky jasně odpovídá. Oběťmi byli polští váleční zajatci, dopravení do katynského lesa z tábora v Kozelsku; asi dvě třetiny se podařilo identifikovat plným jménem i vojenskou hodností; byli mezi nimi tři generálové a jeden admirál. Všichni bez výjimky byli zastřeleni ranou do týla z bezprostřední blízkosti; někteří snad neočekávali smrt a proto se nebránili, jiné museli před zastřelením spoutat.

V několika případech zjistili pathologové specifické známky rozkladu, které se neobjevují dříve, než za několik let po smrti organismu; proto komise určila dobu vražd na zimní měsíce roku 1940, podle nalezených dokumentů bylo pak možno přesněji určit měsíce duben a květen 1940. V té době a ještě celých 13 měsíců potom byly sovětské orgány nespornými pány celého okolního území. Němci přišli až v létě roku 1941.

Je samozřejmé, že získat nestranné vědecké dobrozdání uprostřed světové války není prosté, ani snadné. Němci dostali do ruky zprávu, kterou podepsali všichni pozvaní lékaři; ale co když někteří z nich jednali pod nátlakem? Komu lze nakonec věřit? Po skončení války ti členové komise, kteří žili v zemích sovětského bloku, své podpisy odvolali. Byli mezi nimi profesor Karlovy university dr. František Hájek a sofijský profesor dr. Markov; oba ovšem odvolali, až když je zatkli a hrozil jim "revoluční soud". Ital dr. Palmieri však svůj podpis neodvolal a koncem války podal o záležitosti svědectví západním spojencům. Profesor Naville se stal po válce pro svou účast v katynské komisi terčem ostrých útoků; nikdy však své stanovisko nezměnil a obhájil se dlouhou podrobnou zprávou o celé věci.

Při norimberských procesech s nacisty Sovětský svaz nedosáhl odsouzení Němců za zločiny v Katynu. Celý týden prokurátor L.N. Smirnov marně vyslýchal svědky. Pak byla věc diskretně stažena s pořadu jednání.

Když v lednu roku 1944 sovětská vojska znovu obsadila okolí Smolenska, přišla do katynského lesa nová vyšetřující komise, tentokrát nikoliv mezinárodní, nýbrž čistě sovětská. Vedl ji akademik M.N. Burděnko, jenž byl vedle generál-plukovníka zdravotní služby Smirnova jediným odborníkem v této unikátní skupině byrokratů, spisovatelů a stětem trpěných církevních hodnostářů. Komise poslušně odkývala předem připravené závěry, podle nichž masová vražda byla spáchána v létě roku 1941. Deera amerického diplomata A. Harrimana, která

na pozvání sovětských úřadů navštívila katynský les se skupinou zahraničních novinářů, marně se ptala, jak je možné, že zavraždění byli v zimních uniformách a vatovaných pláštích. "Zřejmě bylo i v létě chladno," řekl sovětský průvodce.

Stojí za povšimnutí, že Rusové se soustředili výhradně na otázku, kdy byl zločin způsobilý. Nikdy nepopřeli totožnost obětí, jak ji zjistili Němci; tím de facto uznávají, že jde o zajatce z tábora v Kozelsku, kteří "zmizeli" na jaře 1940. Vlastně, podle nové sovětské verze, nezmizeli: údajně pracovali na stavbách silnic a byli ubytováni ve zvláštních táborech západně od Smolenska. Po náhlém vpádu Němců prý sovětské úřady nestačily tábory evakuovat. Chyba je v tom, že existenci těchto táborů ani existenci jakýchkoliv rozsáhlejších staveb v okolí nikdy nikdo nepotvrdil. Naopak na stanici Gnězdovo, z okna dobytčáku, viděl profesor Swianiewicz, jak jeho spoluvězeň odváží autobus se zabílenými okny a za půl hodiny se vrací prázdný. V té krátké době mohl dojet právě jen k "zámečku" ministerstva vnitra v katynském lese.

6. Fysická likvidace 4200 polských válečných zajatců v Katynu spolu s pravděpodobnou likvidací dalších asi deseti tisíc Poláků z táborů ve Starobělsku a v Ostaškově, o jejichž osudu nemáme žádné zprávy, nesporně patří mezi nejhnusnější zločiny XX. století. Je možno ji srovnávat s vypálením Lidice nebo s vyhlazovacími tábory v Osvětimi; srovnávat ovšem jen jaksi po technické stránce: stupnice naší morálky nesahá dost hluboko, aby mohla změřit hanebnost takových činů.

Je samozřejmé, že masové vraždy tohoto rozsahu mohla se dopustit jen organizovaná státní moc. Že viníkem v tomto případě je Sovětský svaz a ne nacistické Německo, vyplývá z řady důkazů i z celé logiky případu: jen Kreml mohl mít na brutální likvidaci zajatců nějaký politický zájem. Němci sice měli v rukou část důkazů proti Sovětům a mohli s nimi manipulovat; nemohli však nic přidat ani ubrat na svědectví profesora Swianiewicze a dalších Poláků, kteří přežili sovětské zajetí. Na rozdíl od lidického případu, masakr v katynském lese nebyl důsledkem okamžitého hněvu ani aktem odvety za nějakou konkrétní akci. Je možno se jen domýšlet, že snad Stalinovi proběhla hlavou myšlenka na odvetu za polskou účast na intervenci proti SSSR ve dvacátých letech. Ale to nebyl skutečný motiv. Srovnání s "konečným řešením židovské otázky" podle Hitlera je mnohem přílehlavější a jasně ukazuje, co byl Katyn: byl to pokus o genocidu, snaha zlikvidovat Poláky jako národ. Vzhledem k Osvětimi je rozdíl jen kvantitativní; zatímco nenormální Hitler se snažil vyhladit Židy beze zbytku, "rozmňjší" Berija usoudil, že postačí zlikvidovat "neloyální" vedoucí složky národa; zbytek pak bude možno asimilovat. Pokud víme, chtěli nacisté právě tento postup uplatnit ve vhodnou chvíli proti českému národu. Tak daleko jde podobnost mezi hitlerovskou a stalinskou diktaturou.

Za zmínku stojí důkladnost, s jakou Sověti připravovali věc po administrativní stránce. Soustředili prominentní zajatce do tří táborů, aniž jak se zdá předem rozhodli, kolik procent smí přežít a kolik bude zlikvidováno. Teprve po několika měsících "kádrové práce", včetně politických diskusí se zajatci, zjišťování jejich třídního původu a rodinných vztahů, rozhodlo moskevské ústředí zvlášť o každém jednotlivci. Konečná statistika těchto rozhodnutí: převýchova 3%, smrt 97%.

Německo prohrálo válku a svět se dověděl o nacistických zločinech. Sovětský svaz však byl na straně vítězů. Mohl proto své válečné zločiny zatajit, případně se pokusit je svěst na jiné a desorientovat světové veřejné mínění. Ostatně nechybělo mnoho, aby Katyn zůstal před světem navždy utajen. Tak to Sověti plánovali. Nenapadlo je, že by Němci jednoho dne mohli obsadit údolí Dněpru a najít tamější hromadné hroby. Byli si tak jistí svou věcí, že zahrabali těla obětí v uniformách; ani se nepokusili zastrčit jejich totožnost. Je zvlášť smutné, že SSSR mohl vytěžit z katynského případu určitý politický zisk. Nejenže smrt 14 tisíc lidí, většinou kvalifikovaných odborníků, oslabil polský odpor vůči komunismu a usnadnila začlenění Polska do sovětské sféry vlivu. Sověti navíc ještě využili celé věci diplomaticky, aby zdiskreditovali polskou vládu v Londýně a mohli přijít s komunistickou vládou "lublinskou".

Také stanovisko západních mocností není nijak povzbuzující. Jistěže během války vojenská situace do značné míry spoluurčovala postup demokratických států; pro jejich mlčení po válce však není omluvy. Jestliže věděli, ptejme se, kam se poděla jejich úcta k pravdě. Jestliže nevěděli, ptejme se, jakou hodnotu měla jejich informační služba.

Po třiceti letech vidíme v katynské masové vraždě prototyp zločinu XX. století. Pachatel, totalitně-byrokratický stát, nebyl ani symbolicky potrestán, dál zapírá svou vinu a užívá zisku, jenž povstal ze spáchaného zla. Nepřesvědčil sice svobodný svět o své nevině, ale mnoho lidí z nevědomosti připouští, že proti němu není dost důkazů. Polský národ historii Katynu dobře zná; vždyť je to příběh života a smrti jeho moderních hrdinů. A pokud naše solidarita se sousedními národy nemá být jen prázdnou frází, musí i Češi a Slováci znát pravdu o Katynu, začlenit ji do svého kolektivního vědomí a poučit se z ní, jako by smrt těch 14ti tisíc patřila mezi tragické epizody našich vlastních dějin.

/Edmonton, únor 1973./